

ÇEVİRİLER - AKTARMALAR

ARAP MI YOKSA LÂTİN ALFABESİ Mİ?

Bir Harp Gemisi Fiyatına Reform

1926 'da Bakû'da Yapılan Birinci Türkoloji Kongresi'ndeki Müzakereler*

Jala GARİBOVA

1926'da Bakû, Türkiye'den ve Sovyetler Birliği'ndeki Türkçe konuşan cumhuriyetlerden (Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Azerbaycanlılar ve Tatarlar) temsilcileri biraraya getiren Birinci Türkoloji Kongresi'ne ev sahipliği yaptı. Kongreye yine Rus coğrafyasında bulunan aralarında Çuvaşlar, Sakalar (Yakutlar), Hakaslar ve Balkarlar'ın da bulunduğu Türkçe konuşan daha küçük grupların temsilcileri de davet edildi.

Herkesin kafasındaki temel soru şu idi: Türk dillerinin ses özelliklerini tam olarak ifade edecek şekilde mevcut Arap alfabesini mi düzenlemeliyiz, yoksa tamamen yeni bir alfabe mi (değiştirilmiş Lâtin alfabesi) benimsemeliyiz. Ayrıca ortak olarak kullanabileceğimiz tek bir alfabe üzerinde mutabakat sağlayabilir miyiz? Bu konuda 26 Şubat, 5 Mart tarihleri arasında 8 gün boyunca hararetle tartışmalar yaşandı. Allah'tan Kongre'nin stenografileri hâlâ mevcut; bu şekilde Arapçı ve Lâtinciler arasındaki bazı tartışmaların yoğunluğunu anlayabiliyoruz.

Tartışmaların bazıları meselenin esasını kavramaya yönelik olarak bilimsel ve linguistik bilgilere dayanmakla birlikte bazıları ön yargılarla dolu idi. Bu konudaki belgeleri okumak, bu reformist şahsiyetlerin tarihte böylesine önemli bir kararı verirken ne kadar bilinçli olduklarını takdir etmemizi sağlamaktadır. Ancak onlar, Sovyetlerin, İslâm ile olan bağlantıların koparılması için Arapça'yı tamamen ortadan kaldırmayı hedefleyen asıl planının sadece birer piyonu olacaklarını fark etmemişlerdi. Nitekim daha on sene geçmeden lâtinleştirme yönündeki bütün bu gayretler boşa çıkarılacak ve Sovyetler Birliği'ndeki bütün Müslüman topluluklar için Kiril alfabesi zorunluluk haline getirilecekti. Herşeye rağmen o birkaç yıl içinde (1922-1939) Azerbaycan'da Lâtin alfabesine geçiş konusunda alınan mesafe, görünüşteki başarısızlığa rağmen, 50 yıl sonra yani Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını kazandığı zaman önemli bir faktör olmuş, meclis sadece birkaç hafta içinde resmî alfabe olarak Lâtin alfabesini kabul etmiştir.

1926'daki Kongre'de neler olup bittiğinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, aşağıda, oldukça çarpıcı bazı tartışmalara yer veriyoruz:¹

Ruslar Öğrenebilsin Diye

Peskov: (Sovyetler Birliği'nde yer alan) milletler arasında iletişim kopukluğu bulunmaktadır. Bu problemi bir an evvel ve kökünden halletmek için, eğitim açısından daha ileride olan biz Ruslar geri kalmış Türk kardeşlerimize daha çok dikkat etmeliyiz. Ortak bir dil ve ortak yazı sistemi olmadan bunu yapamayız. Arap alfabesini kullanarak Türk dillerini öğrenmenin, Ruslar ve diğer milletler için son derece zor olduğu ortadadır.

* Makale, Jala Garibova, tarafından, "Azerbaijan International (8.1) İlkbahar 2000, Los Angeles, s. 58-61" adlı dergide yayınlanmıştır.

¹ Bu pasajlar Bakû'daki Birinci Türkoloji Kongresi'ndeki konuşmalardan Jala Garibova tarafından 1926'daki Kongre'nin başlıksız Rusça stenografi transkripsiyonlarından derlenmiş ve çevrilmiştir. Bize bu nadir belgeleri sunduğu için Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı Anar (Rezayev)'e derin şükranlarımızı sunarız.

Cahil İnsanları Fikrinden Döndürmek Kolaydır

Yakovlev: Alfabe reform projelerini uygularken her bir milletin sosyal ve kültürel şartlarını göz önüne almalıyız. Lâtin alfabesini kolaylıkla benimsemek, millet hayatında okur-yazarlığın gelişmişlik derecesi ile ters orantılıdır. Okur- yazarlık seviyesi ne kadar yüksekse reformları gerçekleştirmek o kadar zor olacaktır.

Bugüne kadar Azerbaycan'da yapılan reformlar oldukça başarılı oldu. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi okur-yazarlık seviyesi ülke çapında o kadar yüksek değildir. İkincisi millî proleterya (işçi sınıfı) bir tek yerde – Bakû'da toplanmıştır. Müslüman toplulukların bölgelerine baktığımızda da, Arap alfabesinin belli bölgelerde tarihî rolünü kaybettiğini görürüz.

Estetik İçin Arapça (Arap Alfabesi)

Jirkov: Bugün Lâtin alfabesini benimseme yönündeki eğilimler yanında Arap alfabesini reforme etme eğilimleri de vardır. Şurasını unutmamalıyız ki, Arap alfabesi, estetik prensipleri yerine getirecek şekilde tasarlanmıştır. Bu nedenle o sadece el yazısı için uygundur. Arap alfabesinin muhteşem güzelliği, teknik açıdan onun geliştirilmesini imkânsız kılmaktadır. Bir alfabe için ana prensip, açıklığı ve ayırt ediciliğidir. Ancak Arap alfabesi daha çok estetik değer açısından takdir edilmelidir.

Arap Alfabesi Gözlük Nedeni Değil

Qelimcan Şeref: Arap alfabesinin, Türk dilinin bütün fonetik imkânlarını karşılamadığına katılıyorum. Ancak Lâtin alfabesi de tamamen karşılamaz. Bütün sesleri yansıtmak için Türk toplulukları semboller icat etmeli, ya da Lâtin alfabesinde mevcut sembollere, çizgiler ya da noktalar eklemelidir. Yoldaş Ağamalıoğlu Lâtin alfabesini benimseme meselesini ortaya getirdiğinde, Yoldaş Lenin sordu:

-Halkın bu konudaki yaklaşımı ne olacak?

Ağamalıoğlu şöyle cevap verdi:

-Onlar buna tamamen hazırlar.

Lenin:

-Bu Doğu'da bir devrimdir.

Ancak bence Ağamalıoğlu Azerbaycan halkının Lâtin alfabesini benimsemeye hazır olduğunu düşünürken yanılıyordu.

Arapça sembollerin göz açısından zorlayıcı olduğu ifadesi doğru değildir. Doğu'da çokça okuyup yazanlar arasında bile kaç kişi gözlük takar? Gözlük takmamızın asıl nedeni Rus harf sistemidir.

Ayrıca, Arap yazı sistemi elin saat yönüne doğal hareketine tekabül eder. Ancak Lâtin ve Kiril'de sık kullanılan "o", "e", "b" gibi harfleri yazarken saat yönünün aksi yönünde hareket etmek zorundasınız.

Arapça'nın Zorluğu

Umar Aliyev: İlerici Araplar bile Arap yazısının zorluğundan şikayet ederler ve şöyle derler: "Avrupa'da kelimeler onları okuyup anlayabileceğiniz şekilde yazılır. Arapça yazıda onu doğru şekilde telâffuz etmeden önce anlamını çıkarmalısınız. Zira kısa sesliler belirtilmez. Örneğin "gazanfar" (aslan) kelimesini yazdığınızı farz edelim. Arapça'da sadece sessizleri, "ğ", "z", "n", "f", "r" harflerini yazarsınız. Türkçe'deki 12 sesliyi ve diftongları (iki seslinin bir hece halinde kaynaşması) mümkün olabilen bütün pozisyonları ile düşündüğünüzde, bu kelimeyi en az 60 değişik şekilde okuyabilirsiniz.

Arapça yazının hiyeroglif tabiatının kelimeleri okumayı hızlandırdığı doğrudur. Fakat bu avantajlar okumayı henüz öğrenen sıradan bir insan için değil, sadece âlimler içindir. Ayrıca Arapça yazmakta yetenekli değilseniz ve bir noktayı belirli bir harften biraz öteye ya da olması gerekenden daha yakın bir yere koyarsanız, bu okuyucu için büyük karmaşa yaratabilir.

Arap alfabesi sadece elle yazılmak için tasarlanmıştı. Bu nedenle harflerin uzantıları (kuyrukları) var. Bu, el yazısının gerektirdiği bir şeydi. Fakat şimdi teknoloji bu uzantıların atılmasını gerektiriyor. Dolayısı ile Arapça yazı bir ikileme karşı karşıya. Yazma ve okumada harflerin ayırt edilebilmesi bu uzantıları gerektirirken teknoloji bu uzantıları istemiyor. Uzantıların kesilmesi Arap alfabesinin okunmasını zorlaştıracaktır.

Qelimecan Şarifov Arap alfabesinin elin tabîî hareketine tekabül ettiğini söylüyor. Fakat saat yönüne aksi hareketle yerleştirilen noktalara ne demeli? Ve soldan sağa yazılan rakam problemini de düşünün – Bu, Arapça harfleri yazma yönüne tamamen ters düşmektedir.

Minimum Masraf

Sultan Mecid Efendiyev: Lâtin alfabesinin bazı muhalifleri, projenin çok masraf ve çaba gerektireceğini söylüyorlar. Fakat geri adım atmamalıyız. Reformun değeri ile karşılaştırıldığında bu masraf hiçbir şey değildir. Daha önceki dönemdeki lâtincilerden biri olan Mirze Mülküm Xan, Yakın Doğu'daki bütün edebî mirası yeniden basmanın bir harp gemisi inşası ile aynı tutarda olacağını söylemiştir. Arapça'yı tamamen kaldırmamız gerektiğini söylemiyorum. Edebî belgelerin araştırması için çalışmalarda Arapça kullanılabilir. Örneğin Almanya'yı ele alalım. Onlar Lâtin alfabesinin yanında Gotik'i de kullanıyorlar.

Değişikliğe Gerek Yok

Baytursun: Alfabe sadece semboller setidir. Biz, alfabenin var olmadığı ya da ihtiyaçları karşılamadığı durumlar için alfabe konusunu gündeme getirmeliyiz. Ancak bizim böyle bir güçlüğümüz yok. Alfabe için ana ihtiyaçlar (alfabeden beklenen temel şeyler) şunlar olmalı:

1. Sesleri yansıtma becerisi
2. Teknik uygunluk (elverişlilik).

Eğer sesliler yoksa, onları Arap alfabesini baz alarak biz yapmalıyız.

Bugünlerde kitap basımı, sözlük derleme, dilbilgisi kitapları yazma gibi pek çok problemimiz var. Enerjimizi bu hayati projelere yöneltmeliyiz. Halkımız yerin altına yapılmış evlerde mal(sığır)ları ile birlikte zorlukla yaşıyor. Eğer bize yardım etmek istiyorsanız, somut bir şey yapın.

Birisi müzik partilerinin soldan sağa, Arapçanın ise sağdan sola yazıldığından bahsediyordu. Ancak Türk dünyasında o kadar çok şarkıcı mı var ki alfabemizi onların uğruna değiştirelim. Bundan 10 yıl sonra neler olacak bakalım. Şu an böyle şeyler için uygun zaman değil.

Mirasa Fazla Önem Veriliyor

Ağamalıoğlu: Arap alfabesinin taraftarları şöyle diyorlar: “500 yıllık kültürel mirasımız var. Onu kaybetmek istemiyoruz.” Evet, Fuzulî ve Nevai`miz var. Ancak O dönemlerde toplumun kültür seviyesi ne idi? Bu kişiler kültürel açıdan zayıf bulunduğu bir çağda münferit olarak meydana çıkan isimlerdi. Bugün bazı Türk aktrislerimiz şöyle diyorlar: “Tiyatromuzun 50 yıllık bir tarihi var” Fakat bana söyler misiniz? Erkeklerin kadın rollerini oynamak zorunda kaldığı bu tiyatro ne çeşit bir tiyatro idi ?

Arap alfabesi sadece hatlardan oluşmuştur. Eğer noktaları kaldırılırsa, sadece hatlar kalır elinizde. Sadece hatları olan bir alfabe nasıl reforme edebilirsiniz? Lâtin alfabesinin çok geniş sayıda kombinasyon (modifikasyon) yaratmanıza imkan veren hatları ve daireleri vardır.

Ortak Alfabenin Prensipleri

Umar Aliyev: Lâtinleştirilmenin temel prensipleri aşağıdakiler olmalıdır:

1. Her bir ses birimini özel, tek bir sembol temsil etmeli.
2. Semboller Lâtin alfabesinden olmalı veya Lâtin harflerinden türetilmiş olmalı.
3. Rusça harflerden kaçınılmalı.

4. İlgili dilin doğal olmayan sesleri için semboller yaratılmamalı. Diğer bir deyişle o alfabede söz konusu sesler yoksa ilâve harfler konulmamalı. (Not: Kiril empoze edildikten sonra Azerî alfabesine eklenen 4 Kiril karakterinin Azerice için hiçbir ses değeri yoktu.)

5.Sembollerin tekrarından kaçınılmalı. (Arapça'da dört adet vardı).

6.Fonetik işaretlerden (noktalar gibi) kaçınılmalı.

7.Diftonglardan (iki seslinin bir hece halinde kaynaşması, tek bir ses için 2 veya 3 harf kullanımı: "ou", "ae", "sh", "ch" gibi) kaçınılmalı.

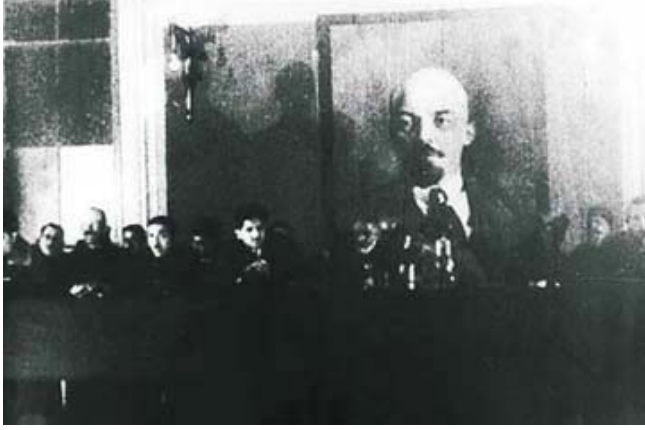
8.Yumuşak ya da sert ünsüzleri veya uzun seslileri göstermek için özel işaretlerden kaçınılmalı.

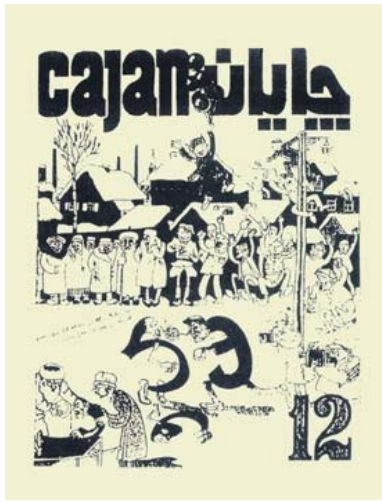
Fotoğraf 1: Türkçe için Arap ya da Lâtin alfabesini müzakere etmek üzere Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nin delegeleri. Stalin 1930'ların sonunda Kongre'nin katılımcılarının çoğunu tutukladı, idam ettirdi ya da sürgüne gönderdi. (Foto: Millî Arşivler).

Fotoğraf 2: Türkiye'den Orta Asya'ya kadar Türkçe konuşan uluslardan Türkoloji Kongresi'ne gelen delegeler. (Foto: Millî Arşivler)

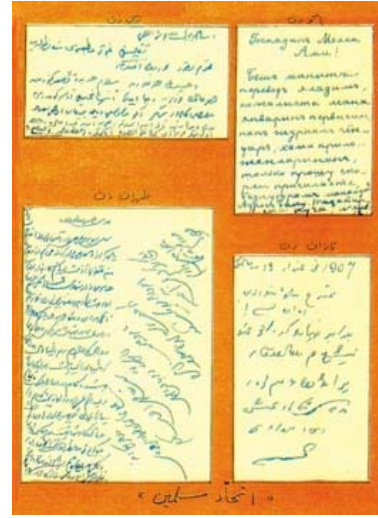

Fotoğraf 3: İki yıl önce Lenin'in öldüğü İsmailiyye Sarayı'nda toplanan Türkoloji Kongresi, (Foto: Millî Arşivler).

Fotoğraf 4: Stalin, bütün Türkçe konuşan toplulukların Kril alfabetini benimsemesine karar verdi. (Tataristan Yayını, Şayan,1928) Karikatür aynı sesin Arap (sol) ve Kril (sağ) temsilini gösteriyor. Seyirciler neşeleniyor ya da ağlıyor ve basın bu mücadeleyi fotoğraflıyor. Azerbaycan 1923'de Latin Alfabetini benimsedi ancak 1939'da Kril'e geçmeye zorlandı.

Fotoğraf 5: Çeşitli Türk dillerinden birbirine uzak Arapça alfabe (yazı) örnekleri, (Molla Nasreddin Dergisi)

Fotoğraf 6: Samedâğa Ağamalıoğlu, 1926 Türkoloji Kongresi Başkanı

Çeviren: Ali EROL*

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.